

УДК 159

Валентин Рибалка

доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

E-mail: valentyr.rybalka@gmail.com

ФЕНОМЕН ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ЛІДЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КЛАСИЧНИХ ТВОРАХ ПСИХОЛОГІВ І ПЕДАГОГІВ ХАРКІВЩИНИ

Анотація: У статті висвітлюється розуміння особистості лідера, що відповідає науковим визначенням цього феномену, що склалися у теоріях особистості представників харківської наукової психологічної школи. Наводиться 10 визначень особистості відомих вчених – філософів, психологів і педагогів. Презентуються контентно-частотні атрибутивна та антиномічна формули особистості, завдяки чому психологічний портрет особистості лідера набуває змістовних аксіопсихологічних, акмеологічних, харизматичних тощо характеристик, що дає можливість сформулювати мету і методи формування особистості лідера. Цьому сприятиме також наявність у педагогів та психологів персонологічного мислення та психологічної діяльності.

Ключові слова: визначення особистості, контент-частотна атрибутивна та антиномічна формули особистості лідера, харківська наукова школа, психологічний портрет лідера, мета і метод формування особистості лідера, персонологічний інтелект, психологічна діяльність педагога і психолога.

Valentin Rybalka

Doctor of Psychology, Professor, Leading Researcher, Department of Labor Psychology,
Institute of Pedagogical Education and Adult Education,
National Academy of Sciences of Ukraine

E-mail: valentyr.rybalka@gmail.com

PERSONALITY PENOMENON AS A SUBJECT OF LEADERSHIP ACTIVITY IN A CLASSICAL WORKS OF THE PSYCHOLOGISTS AND TEACHERS OF KHARKIV REGION

Abstract: The article highlights the understanding of a leaders' personality, which corresponds to the scientific definition of this phenomenon formed in personality theories of the Kharkiv scientific psychological school representatives. There are 10 definitions of the famous scientists personality, such as philosophers, psychologists and teachers. The content-frequency attributive and antinomy formulas of the personality are presented, thus, the psychological portrait of the leaders' personality acquires meaningful axiological and

© Валентин Рибалка, 2017

psychological, acmeological, charismatic and other characteristics, which makes it possible to form the purpose and methods of forming the leaders' personality. It will be also contributed by the pedagogues and psychologists presence of personological thinking and psychological activity.

Key words: *personality definition, content-frequency attributive and antinomy formulas of the leader's personality, Kharkiv scientific school, psychological portrait of the leader, purpose and method of personality formation of the leader, personological intelligence, psychological activity of the teacher and psychologist.*
of the personality of the leader, Kharkiv scientific school, psychological portrait of the leader, purpose and method of personality formation of the leader, person logical intelligence, psychological activity of the teacher and psychologist.

У зарубіжній та вітчизняній психології особистість, ще з часів введення цього терміну до вжитку розумілася переважно у лідерському аспекті — як властивість людини, що очолює рух людства у певному напрямку. Про це говорив відомий історик психології академік В. А. Роменець, стверджуючи, що вперше, ще до нашої ери, цей термін застосовували до характеристики фараонів, а пізніше, у Середньовіччі, в Європі ним позначали політичних діячів, інтелектуальних провідників, військових командирів, митців. З часом, внаслідок частого використання цього поняття, відбулося його узвичаєння, певна ентропія властивого для нього початкового значення. Тому виникає необхідність у поверненні до первісного лідерського значення цього терміну. І в даному плані доцільно згадати тлумачення особистості, яке було здійснене відомими і не дуже відомими, але на наш погляд видатними психологами і педагогами Харківщини, які самі виступали незаперечними лідерами, котрі у сучасній психології та педагогіці мають харизматичний імідж. Нагадаємо, що слово «харизма» перекладається з грецької мови як «подарунок, милість, божественний дар», а харизматичним лідером вважається людина з унікальними якостями, завдяки яким вона має незаперечний авторитет і право вести за собою людей, особливо у гострих кризових ситуаціях.

Але передовсім хочемо зазначити, що серед сучасних лідерів української освіти найбільш харизматичним був незабутній **Іван Андрійович Зязюн** (1938-2014), перший Міністр освіти і науки незалежної України, директор створеного ним у 2003 році Інституту педагогіки і психології професійної освіти, який пізніше отримав назву Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, духовний лідер України, її видатний Громадянин, людина, яка любила вчителів і учнів, і залишила нам у спадок зразок відданості духовним цінностям Добра, Краси, Істини, Свободи, Справедливості.

До теперішнього часу вітчизняними філософами, психологами та педагогами запропоновані цікаві теорії особистості, число яких сягає, за нашими даними, більше 50. Зауважимо, що у 2012 році виповнилося 125 років вітчизняній персонології, якщо враховувати той історичний факт, що в січні 1887 року російський «лікар-психолог» П. П. Вікторов виступив із пропозицією про створення теорії особистості та представив її проект у своїй доповіді на Першому з'їзді психіатрів у Москві. Кількома місяцями пізніше вийшла з друку його книга «Учение о личности как нервно-психическом организме». Відтоді почалося становлення вітчизняної персонології.

Сутнісні характеристики особистості, які визначають її як лідера, сконцентровані в її визначеннях, що є стислими вихідними положеннями про її зміст, входять до складу теорій та конкретизуються в її розділах. Саме з визначень особистості як продукту персонологічного інтелекту їх авторів логічно починати знайомство з теоріями особистості. Нами виявлено, реконструйовано чи відтворено в ході пошукової роботи та під-

готовки трьох видань посібника «Теорії особистості...» 48 визначень особистості. Наведемо лише частину, усього 10 з них, які належать саме харків'янам, в умовному хронологічному порядку, котрий відповідає датам народження їх авторів. Вони є доречними у контексті теми Міжнародної науково-практичної конференції «Лідери ХХІ століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій», що відбулася 21-22 вересня 2017 року у Харківському Національному технічному університеті «ХПІ». Ці визначення надають особистості лідера аксіологічного, акмеологічного, інструментального (адже особистість, за виразом С.Лема, дійсно є сумою технологій), ресурсного, харизматичного «мега-методичного» сенсу. Ми наводимо вказані визначення особистості ще й тому, що неодноразово переконувалися, що значна частина студентів і навіть викладачів не може змістовно визначити її сутність.

Почнемо з *М.Я. Грота* (1852-1899), видатного вітчизняного філософа, психолога і педагога, який в останню чверть ХІХ століття працював спочатку у Ніжинському історико-філологічному інституті, а потім в Одеському і Московському університетах, але через величезне напруження і втрату здоров'я у 1899 році, домовився про перехід з Московського до Харківського університету, і, на жаль, в цьому ж році відійшов у вічність у своєму родовому літньому маєтку в Кочетку під Харковом, де і похований на цвинтарі Володимиро-Богородицької церкви. У квітні 2017 року виповнилося 165 років від дня народження Миколи Яковича. Останні роки свого життя він очолював Московське психологічне товариство, в яке входили не тільки видатні на той час вчені, але і митці, зокрема Л.М.Толстой, з яким він був у дружніх стосунках. Письменник неодноразово гостював у філософа, психолога і педагога в Кочетку.

Відмітимо, що смт Кочеток має багату історію. Ми стисло зупинимося на ній, оскільки з цією місцевістю пов'язані імена наших історичних лідерів. На цій території у VIII-X століттях жили войовничі вихідці з Північного Кавказу алани, котрі побудували тут велике місто-фортецю. Історики вважають, що саме в цьому місці знаходилася літописна половецька столиця Шарукань, яку довгий час шукали дослідники. 1111 року руські князі на чолі з Володимиром Мономахом виступили у похід проти половців і захопили Шарукань (вважають, що від назви цього міста походить назва Харкова). Учасником походу був князь Мстислав Великий — син Володимира Мономаха. Про це свідчить та обставина, що при розкопках Кочетокського городища археологи знайшли сліди походу 1111 року — тамгу або особисте клеймо князя Мстислава. Декілька століть тому в Кочетку було відкрите відоме на всю Слобожанщину джерело цілющої води, про яке зараз нагадує чудовий Музей Води. До речі, водна станція Кочетка забезпечує водою весь Харків, беручи її із Сіверського Дінця, який утворює в цьому місці мальовничу лісисту долину. За легендою, інокам найближчого монастиря явилася біля джерела чудодійна ікона Божої Матері. На честь цієї ікони в середині ХІХ століття у Кочетку була побудована Володимиро-Богородицька церква, в якій молився і яку благодійно підтримував М.Я.Грот. Саме у Кочетку юний Ілля Репін знайшов сюжет своєї картини «Хресний хід у дубовому лісі», адже на той час двічі на рік на урочистий хресний хід у Кочетку збиралося багато паломників. Півтора століття тому Кочеток був популярним водним курортом, успішно конкуруючи із зарубіжними, кавказькими і кримськими цілющими джерелами. Тому М.Я.Грот мав у Кочетку літній маєток, куди приїжджав поправляти здоров'я і запрошував у гості своїх друзів, серед яких були представники тогочасної еліти.

Ми можемо стверджувати, що М.Я.Грот став одним з перших у світовій науці гуманістичним психологом і педагогом, який описав особистісні якості морального, духовного лідера. Вчитасмося у його визначення особистості: «Очевидно, особистість

людини є не тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а поєднання цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, яка створила світ, і в цій останній містяться коріння всього нашого морального життя... Особистістю є не тільки органічна індивідуальність, але і «над-індивідуальне», божественне, «творче начало» в людині... Безпосереднє завдання кожної особистості - створити і підтримати, зберегти або врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і рятувати від смерті все живе - ось загальна формула».

Це визначення формулювалося М. Я. Гротом у контексті розвитку передової вітчизняної культури, розробки проблем духовності, моральності, безсмертя людини, інтелектуального руху прогресивної вітчизняної інтелігенції, який він очолював на той період часу. Тому Кочеток має стати Меккою українських філософів, психологів і педагогів.

Другим видатним харків'янином можна визнати *В.І.Вернадського* (1863-1945), який провів в цьому місті свої дитячі та підліткові роки. Видатний вчений був засновником різних природничих наук, а у своїх філософських працях створив справжню теорію особистості вченого, визнаючи його вирішальну роль у перебудові біосфери у ноосферу. Він стверджував, що «у ноосфері вирішальним і визначальним чинником є духовне життя людської особистості, в її спеціальному виявленні... Немає нічого більш цінного в світі та нічого, що вимагає більшого збереження й поваги, ніж вільна людська особистість». В.І.Вернадському належать не тільки найвищі ноосферні уявлення про особистість, але і науково обґрунтовані переконання про життєві корені людської особистості, укорінення в біосфері планети Земля, в її так би мовити геофізичне походження. Підкреслимо, що в його уявленні про ноосферу міститься поняття соборної особистості, понадособистості як сукупного лідера людства.

На початку 1930-х років в Харкові жив і творив всесвітньо відомий педагог *А. С. Макаренко* (1888-1939), який фактично став тоді на чолі вітчизняної соціальної психології і педагогіки. Він керував знаною в усьому світі комуніою в Куряжі під Харковом, про яку багато сказано у його «Педагогічній поемі». А. С. Макаренко стверджував: «Виховуючи окрему особистість, ми повинні думати про виховання усього колективу. На практиці ці два завдання будуть вирішуватися тільки спільно і тільки в одному загальному прийомі. В кожний момент нашого впливу на особистість він має обов'язково бути впливом на колектив. І, навпаки, кожне наше доторкання до колективу обов'язково буде і вихованням кожної особистості, що входить у колектив».

Значення теорії і практики А. С. Макаренка щодо виховання особистості через включення її в життя у розвиненому колективі останнім часом тільки зростає, особливо за кордоном, зокрема у Німеччині та Японії. Перебуваючи влітку цього року у Куряжі, в музеї А. С. Макаренка, автор статті задав завідувачу музею запитання, яке наполегливіше виникало у нього в останні роки: «Чи правда, що А. С. Макаренко створив педагогічну модель громадянського суспільства у своїй комуні?» І відповідь була позитивною. 2014 року в збірнику конференції з педагогічної майстерності Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка була опублікована стаття російського педагога Лариси Іванівни Грищенко, яка обґрунтовано довела, що великий педагог створив у своїй педагогічній системі прообраз майбутнього громадянського суспільства. Тобто А. С. Макаренко побудував освітню модель громадянського суспільства, яка дуже нагадує той його варіант, який вже більше 100 років діє у Швейцарії, і майже півстоліття – у Німеччині та інших європейських країнах. Він переконливо продемонстрував, що найкращі умови для розвитку особистості громадянина, трударя і лідера створює саме громадянське суспільство. До речі, 26 лютого минулого року вийшов

Указ Президента України, яким затверджена «Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», а Кабінет Міністрів України вже два роки складає і реалізує через свої відомства, зокрема через МОН України, конкретні плани сприяння її реалізації. Втілюючи ідеї А.С.Макаренка і працюючи в УНМЦ ППСР НАПН України, ми розробляємо орієнтовну програму психологічного сприяння розвитку освітніх осередків громадянського суспільства і особистості громадянина у навчальних закладах. Адже наявність в останніх елементів громадянського суспільства виступає не тільки ефективним педагогічним засобом його виховання, але і основою прогресивного розвитку держави.

З Харковом пов'язані останні роки життя видатного психолога і педагога *Л. С. Виготського* (1896-1934), який, будучи вже всесвітньо визнаним вченим, 1932 року вступив до Харківського медичного інституту, в якому, до речі, починав 1938 року студентське життя і батько автора цієї статті — Василь Федосійович Рибалка... Лев Семенович Виготський дав наступне «культурно-історичне» визначення особистості: «Особистість... - поняття соціальне, вона охоплює понадприродне, історичне у людині. Вона не природжена, але виникає внаслідок культурного розвитку, тому «особистість» є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, котра відрізняється ознакою оволодіння...». У своїй культурно-історичній теорії розвитку вищих психічних функцій, у законах розвитку особистості видатний вчений фактично розглядав її як соціального, історичного, культурного форварда людства, яким і сам був. Згадаємо той факт, що ще у 1930 році він був запрошений до наукового турне університетами США і нагороджений грантом в один мільйон доларів на відповідні витрати, пов'язані з виступами в них. В наші дні фахівці вважають його засновником американської конструктивної педагогіки. Вчений й дотепер залишається для сучасних психологів і педагогів справжнім харизматичним інтелектуальним лідером.

Визнаним головою славнозвісної Харківської психологічної школи, услід за *Л. С. Виготським*, став пізніше *О.М. Леонтьєв* (1903-1979), котрий очолив діяльнісний напрямок у вітчизняній психології. Визначаючи особистість, він писав: «Дослідження процесу породження і трансформації особистості людини в її діяльності, здійснюваній у конкретних соціальних умовах, і є ключем до її дійсно наукового психологічного розуміння». Відповідно до поглядів *Л.С. Виготського*, *О.М. Леонтьєва* та їх послідовників, лідер має бути суб'єктом соціальної, культурної, творчої діяльності, її організатором і виконавцем. Слід підкреслити – перфектним виконавцем, що досягає видатних творчих результатів у своїй діяльності, що спрямована на благо людства. Той, хто багато обіцяє, але практично нічого не виконує, не може вважатися харизматичним лідером. Ми можемо тільки додати, що у науковій психології ключовим має стати феномен психологічної діяльності як генетично передуючої появі інших видів діяльності, як їх гуманістичний стрижень.

До діяльнісної наукової школи слід віднести харків'янина за походженням *О. В. Запорожця* (1905-1981), який замолоду був актором і грав у експериментальному театрі Леся Курбаса «Березіль», а пізніше почав займатися психологією, і з часом очолив Інститут дошкільного виховання у Москві. *О. В. Запорожець* писав: «Особистістю називають окрему людину, оскільки вона є членом суспільства, займає певне становище у суспільстві і бере ту чи іншу участь у житті суспільства». Дуже важливою є думка вченого про так звану ампліфікацію, тобто про збагачення особистості лідера розробленими іншими членами суспільства передовими знаннями, вміннями, навичками, духовними цінностями Світогляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси та Істини. В особистості вибірково, відповідно до її унікальної спрямованості і високих

здібностей, концентрується величезний духовний, культурний потенціал, який вона самоактуалізує на користь людям.

Не можемо не навести визначення особистості видатного психолога, харків'янина *К. К. Платонова* (1906-1985): «Особистість - це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання і ставлення до нього». В його визначенні зафіксовані такі атрибути особистості, як здатність до цілеспрямованого перетворення світу, до його всебічного пізнання та позитивного сприйняття. Створена ним психологічна функціональна структура та карта особистості ще й дотепер привертає увагу спеціалістів. Фактично *К. К. Платонов* розпочав формування у психології та педагогіці особистісного підходу.

Солідарна з попередніми визначеннями особистості член Харківської психологічної школи *Л. І. Божович* (1908-1981), котра стверджувала: «Особистість - це людина, яка досягла такого рівня розвитку, при якому її погляди і відносини набувають стійкості, і вона стає здатною свідомо і творчо перетворювати дійсність і саму себе». Тобто лідер повинен бути розвинутим і неперервно розвиватися, бути стійким, креативним у ставленні до себе та інших людей.

На думку професора *О. К. Дусавицького* (1928-2012): «Особистість є особливий орган у структурі психіки індивіда, відповідальний за прийняття рішень та їх наслідки». Тобто особистість має бути здатна приймати стратегічні та тактичні рішення і відповідати за їх наслідки. На жаль, лідери, що існують в країні, часто приймають не тільки слабкі, але і небезпечні для людей рішення. Цікаво те, що *О. К. Дусавицький* став у психології навчання фактично продовжувачем ідей *А. С. Макаренка* — в своїй теорії колективно-розподіленої навчальної діяльності школярів.

Завершуючи розгляд поглядів на особистість харківських персонологів, хочемо звернутися до думки доктора психологічних наук, професора *Н. А. Побірченко* (1937), яка вчилася у студентські роки у Харкові. Вона виділяє таку вирішальну лідерську якість особистості, як здатність до підприємництва у широкому сенсі. Вчений обґрунтовано вважає, що: "Особистість підприємця... проявляється в його ініціативності, сміливості, динаміці поведінки, економічному мисленні, наполегливості, схильності до ризику, творчому діяльному підході до постановки та вирішення проблем, здатності «Я» приймати рішення в ситуаціях вибору і докладати зусилля до подолання труднощів, постійному прагненні до постановки завдань і досягненні успіху в їх вирішенні; підприємливість є інтегративним феноменом особистості і ґрунтується як на інтуїтивності, так і раціональності її діяльності та поведінки». Лідер має бути гуманістично спрямованим підприємцем, на кшталт американського мільярдера *Цукерберга*, який 99% свого статку добродійно віддав людям. І ні в якому разі — не бути жадібним і безвідповідальним комерсантом, про якого говорив у своїй інавгураційній промові бувший Президент США *Барак Обама* як про причину світової кризи.

Припускаємо, що харизматичні лідери різних напрямів впізнають себе в цих визначеннях особистості. Ми розглянули усього 10 визначень особистості, але хочеться, щоб сучасні лідери в політиці, економіці, мистецтві, науці відповідали наданим видатними харків'янами атрибутам як рисам їх харизматичного іміджу. Насправді ж цих рис значно більше.

Внаслідок проведеного контентно-частотного аналізу всіх визначень була складена вербальна формула особистості з убунання частотності атрибутивних понять цих вітчизняних її визначень. При цьому найбільш часто вживані поняття (деякі з них об'єднані під час підрахунку в загальні групи як значною мірою синонімічні) розташовані на початку і далі всередині переліку, а найменш частотні - на передостанніх та останніх його позиціях. Вони утворюють сукупну «контентно-частотну атрибутивну формулу»

категорії особистості, в якій відображаються її фундаментальні властивості, функції, здібності, такі як:

1. Соціальність (37).
2. Самосвідомість, «Я-концепція» (28).
3. Творчість (25).
4. Духовність (24).
5. Гуманізм (21).
6. Життєвість (20).
7. Цінність і самоцінність, честь та гідність (18).
8. Культурність (16).
9. Розвинутість (16).
10. Діяльність (14).
11. Наявність сукупності, структури специфічних властивостей (14).
12. Індивідуальність (12).
13. Динамічність, мінливість (11).
14. Поведінка, здатність до вчинку (10).
15. Психологічність (10).
16. Суб'єктність (9).
17. Відносність (наявність відносин) (9).
18. Формальність (8).
19. Системність, інтегративність (8).
20. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (8).
21. Вершинність (7). –
22. Свідомість (7).
23. Якісність (6).
24. Історичність (6).
25. Організованість (6).
26. Унікальність (5).
27. Об'єктивність (5).
28. Здатність до вирішення проблем на основі інтелекту, мислення, інтуїції (5).
29. Колективність (5).
30. Комунікабельність (5).
31. Результативність, продуктивність (4).
32. Світогляд (наявність поглядів, принципів, переконань) (4).
33. Відповідальність (3).
34. Наявність внутрішнього світу (3).
35. Ідеальність (3).
36. Матеріальність (3).
37. Трансцендентність (2).
38. Антиномічність (2).
39. Гармонійність (1).

Ця формула демонструє атрибутивну складність харизматичності особистості лідера, що виключає спрощене ставлення до неї психолога і педагога, а навпаки — вимагає формування в них особливого персонологічного інтелекту, інтелектуальної установки на бачення особистості в людині через складну систему відповідних атрибутів, що об'єднуються у контентно-частотну формулу і виступають як її ресурси, методи, інструменти.

При ознайомленні з визначеннями особистості не можна не помітити наявності в більшості з них протилежних атрибутів, тобто їх явної або неявної антиномічності. В

цих визначеннях, так само, як і в «живій» особистості, співіснують полярні, амбівалентні атрибути з наявними або знятими протиріччями, що важливо як для теоретичної, так і для практичної психології. Нагадаємо, що в антиномії (з грецької - протиріччя в законі) висвітлюються «протиріччя між двома судженнями, кожне з яких вважається в рівній мірі обґрунтованим в межах певної системи, ... в антиномії протилежні висловлювання співіснують, але не виводяться одна з одної».

Отже, антиномічність є закономірною характеристикою персонологічного інтелекту і його особистісного предмету, який відображає, охоплює найскладніше в світі явище, особистість, через її полярні атрибути і відразу ж намічає або знімає психологічні протиріччя між ними. Антиномічність пронизує і наше звичайне повсякденне мислення й уяву, спілкування і поведінку, коли ми характеризуємо, наприклад, людину одночасно протилежними, амбівалентними ознаками. Це відома формула сприймання й оцінки іншого: «так (це так), але не так (не зовсім так...)», - оскільки будь-яка істина про людину не є абсолютною, а виступає як відносна... В цьому сенсі можливо не зовсім правий був А. Адлер, коли вважав формулу «так, але» ознакою неврозу.

Мислення людини про особистість за своєю суттю антиномічне, оскільки допускає одночасне існування в ній протилежних, полярних, суперечливих, діалектичних, тією чи іншою мірою знятих або не знятих, зрозумілих чи незрозумілих характеристик. Коли Ф. М. Достоевський і той же А. Адлер говорили про небезпеку надмірного опосередкування людини в поняттях високого рівня абстрагування, то, можливо, ця загроза частково знижується саме за допомогою антиномій. Адже завдяки одній з них свідомість намагається утримати на більш заземленому через одну з антиномій ґрунті життя, неминуче опосередковане розуміння такого складного феномену, яким є особистість...

Важливо відзначити, що в деяких визначеннях особистості представлені не тільки парні антиномії, а й послідовні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості. На наш погляд, слід об'єднати ці антиномії в цілісний комплекс, щоб побачити ще один сукупний, тепер уже антиномічно суперечливий портрет особистості... Ця обставина вимагає подальшого та більш глибокого вивчення методологічних особливостей персонологічного мислення, інтелекту психолога і педагога.

Вказана антиномічність атрибутів особистості вже використовується в деяких психодіагностичних методиках при вивченні особистості, наприклад, в особистісному опитувальнику Г. Айзенка (див. фактично антиномічні шкали «екстраверсія - інтраверсія», «емоційна стабільність - нейротизм», «правда - неправда»), в семантичному диференціалі тощо. Цікавим прикладом зняття протиріч в антиномії є запропоновані автором теорії стресу Г. Сельє поняття «альтруїстичний егоїзм» та «егоїстичний альтруїзм» тощо.

Можна стверджувати, що завдяки антиноміям та відповідно побудованим методам особистість діагностується, розвивається та функціонує більш точно, діалектично, що утворює перспективний напрямок методології наукової психології. Разом з тим, необхідно відмітити, що традиційного діалектичного підходу вже недостатньо для опису особистості як складного мега-мета-методу. Адже розвиток особистості, який переважно описується законами діалектики, не є єдиною її характеристикою. Для опису методологічної сутності особистості потрібні й інші філософські підходи, до числа яких, на нашу думку, доцільно віднести сучасні розробки метафізичного (з його принципами феноменального, сутнісного, вершинного та глибинного опису особистості) та системно-психологічного підходів, що об'єднує попередні два та вносить нові можливості у характеристику її будови та функціонування. Продуктивним може стати звертання до принципів відносності Ейнштейна, доповнюваності Бора і невизначеності Гейзенберга, тобто створення певної квантової психофізики.

Вищесказане дозволяє розробити ще одну сукупну, тепер уже антиномічну формулу особистості. Для цього логічно повернутися до контентно-частотної атрибутивної формули і представити її в антиномічному вигляді. При цьому перші члени антиномій в такій формулі ми будемо вибирати відповідно до їх рейтингового порядку наведення в контентно-частотній атрибутивній формулі, а другі, альтернативні члени - виявляти в цій же формулі або в загальному атрибутивному списку визначень (в тій їх частині, яка не увійшла до контентно-частотної атрибутивної формули), або в тексті самих теорій особистості.

Відповідний аналіз і синтез наявних даних дозволив розробити наступну контентно-частотну антиномічну формулу особистості, в якій у квадратних дужках сумарно (через знак +) представлені впорядковані антиномічні пари (із зазначенням у дужках після кожного атрибуту частоти його приведення у визначеннях або теоріях особистості):

- [1.Соціальність (37) — 12.Індивідуальність (12)] +
- [2.Самосвідомість, «Я-концепція» (28) — 22.Свідомість (7)] +
- [3.Творчоскість (25) — Нормативність (1)] +
- [4.Духовність (24) — 36.Матеріальність (3)] +
- [5.Гуманізм (21) — Варварство (1)] +
- [6.Життєвість (20) — 18.Формальність (8)] +
- [7.Цінність і самоцінність, честь та гідність (18) — Індиферентність (1)] +
- [8.Культурність (16) — Природність (1)] +
- [9.Розвинутість (16) — Вродженість (1)] +
- [10.Діяльність, продуктивна здатність (14) — Поведінка, здатність до вчинку (10)] +
- [11.Наявність сукупності, структури специфічних властивостей (14) — Випадковий набір ознак (1)] +
- [13.Динамічність, мінливість (11) — Стабільність, стійкість (1)] +
- [15.Психологічність (10) — Біологічність (1)] +
- [16.Суб'єктність (9) — 27.Об'єктність (5)] +
- [17.Відносність (наявність відносин) (9) — Абсолютність (1)] +
- [19.Системність, інтегративність (8) — Сумативність, диференційованість (1)] +
- [20.Здатність до оволодіння, засвоєння світу (8) — 34.Наявність внутрішнього світу (3)] +
- [21.Вершинність (7) — Глибинність (1)] +
- [22.Якісність (6) — Кількісні характеристики (1)] +
- [24.Історичність (6) — Еволюційність (1)] +
- [25.Організованість (6) — Спонтанність (1)] +
- [26.Унікальність (5) — Звичайність (1)] +
- [28.Здатність до вирішення проблем на основі інтелекту, мислення (5) — Інтуїція (1)] +
- [29.Продуктивність діяльності (4) — Результативність поведінки (1)] +
- [29.Колективність (5) — Автономність (1)] +
- [30.Комунікабельність (5) — Аутичність (1)] +
- [32.Світоглядність (наявність поглядів, принципів, переконань) (4) — Обмеженість, поверховість сприйняття і розуміння світу (1)] +
- [33.Відповідальність (3) — Беззвітність (1)] +
- [35.Ідеальність (3) — Реальність (1)] +
- [38.Антиномічність, багатополярність (діалектичність) (2) — Мономірність, однополярність (метафізичність) (1)].

Особистість «за антиномічним визначенням» насичена різноманітними діалектичними протиріччями, розв'язаними або не вирішеними, рівновагами, збалансованими або розбалансованими, знятими або незнятими, конструктивними чи деструктивними, що розвивають або гальмують її розвиток і тощо. Ці протиріччя і рівноваги виступають предметом теоретичного дослідження проблеми особистості або вирішення проблем особистості засобами практичної психології. При цьому перший, більш рейтинговий член кожної антиномії у формулі свідчить про те, що протиріччя вирішуються у розвитку та діяльності особистості в цілому на її користь, а перші пари усього ланцюга антиномій є домінуючими в цьому відношенні над наступними парами в особистісно орієнтованій роботі психологів і педагогів.

Наведені вище контентно-частотна, атрибутивна й антиномічна формули особистості можуть методологічно виступати як план («шлях», «засіб», «метод») роботи з людиною як особистістю, я-лідером. Згідно з цим методологічним планом, практичний психолог повинен сприймати і оцінювати свого клієнта в мега-мета-методичному контексті соціальності, рефлексивності, креативності, духовності, людяності, культурності, життєвості, індивідуальності, цінності і самоцінності і т.д. Ці якості особистості повинні співвідноситися з її протилежностями та передбачати їх конкретизацію через більш детальні поняття.

Зрозуміло, що при цьому персонолог повинен застосовувати психологічні операції персонологічного мислення, що дозволяють працювати з особистістю в масштабі її складних динамічних мікро-, міні- та макропроявів. Саме для цього призначені специфічні розумові психологічні операції аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації, індукції, дедукції, конгломерації, систематизації і т.п., завдяки яким психолог і педагог може охопити особистість як складну дійсність. Останнє має бути покладено в основу оновленої методології наукової психології, що дозволить максимально повніше охопити особистість і краще її розуміти, розвивати й актуалізовувати.

Вказані формальні психологічні розумові операції доцільно доповнити також стратегіями і тактиками творчого сприйняття, мислення, уяви, на зразок запропонованих В.О.Моляко особистісних стратегій творчої діяльності: аналогізування і реконструювання (протиставлення); комбінування і спонтанності; універсальності й моностратегії — і відповідних до них творчих тактичних дій та операцій. Стратегії і тактики виступатимуть в такому разі як максі- й міні-методи виявлення, розвитку і організації творчої діяльності особистості, її відповідних здібностей й обдарованості.

Звичайно, робота з особистістю як найскладнішим у світі явищем вимагає неабиякої філософської, психологічної та педагогічної майстерності, сучасні основи якої обґрунтовані у дослідженнях академіка І.А.Зязюна та його колег. Ця робота не терпить ділетантизму, спрощення, примітивізму, за що доводиться відразу або згодом розплачуватися неефективністю, поверховістю, помилковістю, невдачами, трагедіями — як результатом фактично «неособистісного» підходу і т.д. Врахування вказаних вище даних дозволить сформувати дієвий особистісний підхід до формування справжніх харизматичних лідерів, яких так не вистачає українському народові.

Список літератури:

1. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. К.: МАУП, 2000. 312 с.
2. Кондаков И. М. Психология. Иллюстрированный словарь. СПб.: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. 512 с.
3. Рибалка В. В. Методологічні проблеми наукової психології: Посібник. Київ: Талком, 2017. 245 с.

4. Рибалка В. В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічний і аксіологічний аспекти: Посібник. Львів: ЛьвДУВС України, 2010. 510 с.
5. Рибалка В.В. Теорія особистості у вітчизняній психології: Навчальний посібник. К.: ІПППО АПН України, 2006. 530 с.
6. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: посібник. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
7. Рибалка В. В. Сприяння розвитку особистості громадянина і дієвого громадянського суспільства засобами практичної психології: метод. реком. К.: Талком, 2017. 90 с.
8. Рыбалка В. В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие. Житомир: Изд-во ЖГУ им. И.Франко, 2015. 872 с.
9. Романовський О. Г., Рєзнік С.М., Гура Т.В., Панфілов Ю.І., Голоवेशко Б.Р., Бондаренко В.В. Лідерські якості в професійній діяльності / За заг. ред. О. Г. Романовського. Х.: ФОП Панов А.М., 2017. 144 с.

References:

1. Ziazun I. A. (2000) *Pedahohika dobra: idealy i realii*. [Pedagogy of good: ideals and realities] K.: MAUP, 312 s. [in Ukrainian].
2. Kondakov I. M. (2003) *Psihologija. Illjustrirovannyj slovar'*. [Psychology. Illustrated dictionary] SPb.: «prajm-EVROZNAK»,. 512 s. [in Russian].
3. Rybalka V. V. (2017) *Metodolohichni problemy naukovoї psykhologhii: Posibnyk*. [Methodological problems of scientific psychology: The manual] K.: Talkom. 245 s. [in Ukrainian].
4. Rybalka V. V. (2010) *Psykhologhiia chesti ta hidnosti osobystosti: kul'turolohichnyj i aksiolohichnyj aspekty: Posibnyk*. [Psychology of honor and dignity of the individual: cultural and axiological aspects: A guide.] L'viv: L'vDUVS Ukrainy,. 510 s. [in Ukrainian].
5. Rybalka V.V. (2006) *Teoriya osobystosti u vitchyznianiі psykhologhii: Navchal'nyj posibnyk*. [The theory of personality in domestic psychology: Textbook.] K.: IPPPO APN Ukrainy. 530 s. [in Ukrainian].
6. Rybalka V.V. (2009) *Teorii osobystosti u vitchyznianiі psykhologhii ta pedahohitsi: posibnyk*. [Theories of personality in native psychology and pedagogy: manual.] Odesa: Bukaiev Vadym Viktorovich. – 575 s. [in Ukrainian].
7. Rybalka V. V. (2017) *Spryanniia rozvytku osobystosti hromadianyna i diievoho hromadians'koho suspil'stva zasobamy praktychnoi psykhologhii: metod. rekom.* [Promoting the development of the personality of a citizen and an active civil society by means of practical psychology: a method.] K.: Talkom. 90 s. [in Ukrainian].
8. Rybalka V. V. (2015) *Teorii lichnosti v otechestvennoj filosofii, psihologii i pedagogike: Posobie*. [Theories of personality in the domestic philosophy, psychology and pedagogy: A Handbook.] Zhitomir: Izd-vo ZhGU im. I.Franko. 872 s. [in Russian].
9. Romanov'skyj O. H., Rieznik S.M., Hura T.V., Panfilov Yu.I., Holoveshko B.R., Bondarenko V.V. (2017) *Liders'ki yakosti v profesijnij diial'nosti* [Leadership Qualifications in Professional Activities] / Za zah. red. O. H. Romanov'skoho. Kh.: FOP Panov A.M. 144 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 15.12.2017